

RAQAMLI MOLIYA VA ZAMONAVIY TO‘LOV TIZIMLARI: HOLATI, MUAMMOLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI*Qo‘ldosheva Dilnavoz Baxodir qizi**Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi Toshkent**Axborot Texnologiyalar Universiteti**Iqtisodiyot va Menejment fakulteti talabasi**goldoshevadilnavoz4@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli moliya va zamonaviy to‘lov tizimlarining rivojlanish bosqichlari, ularning iqtisodiyotga ko‘rsatayotgan ta‘siri hamda O‘zbekiston Respublikasida ushbu sohaning bugungi kundagi holati atroflicha tahlil qilingan. Davlat statistika organlari va Markaziy bank ma‘lumotlari asosida to‘lov tizimlari dinamikasi, aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi baholangan. Shuningdek, raqamli moliyaning afzalliklari, mavjud to‘siqlar va sohani rivojlantirishga oid ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli moliya, to‘lov tizimlari, fintech, elektron to‘lovlar, mobil banking, raqamli hamyon, moliyaviy inklyuziya, naqdsiz iqtisodiyot.

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of the development stages of digital finance and modern payment systems, their impact on the economy, as well as the current state of this sector in the Republic of Uzbekistan. Based on data from state statistical bodies and the Central Bank, the dynamics of payment systems and the level of public access to financial services are assessed. The article also discusses the advantages of digital finance, existing barriers, and provides scientific and practical recommendations for the development of the sector.

Keywords: digital finance, payment systems, fintech, electronic payments, mobile banking, digital wallet, financial inclusion, cashless economy.

Kirish. XXI asr axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida moliyaviy xizmatlar sohasi tubdan o‘zgarimoqda. Raqamli moliya – bu moliyaviy xizmatlarni ko‘rsatishda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish tizimi bo‘lib, an‘anaviy bank xizmatlarini yangi bosqichga olib chiqimoqda. Fintech yordamida iste‘molchilar smartfon yoki kompyuter orqali bir necha daqiqada moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish imkoniyatiga ega.

Jahon banki ma‘lumotlariga ko‘ra, 2024 yilga kelib global raqamli to‘lovlar hajmi 10,5 trillion AQSH dollaridan oshdi va bu ko‘rsatkich har yili o‘rtacha 13,7 foizga o‘smoqda. Rivojlangan mamlakatlarda naqdsiz to‘lovlar umumiy to‘lovlarning 60–80 foizini tashkil etadi. O‘zbekistonda esa “Raqamli O‘zbekiston – 2030”

strategiyasi doirasida moliyaviy xizmatlarni raqamlashtirish va naqdsiz iqtisodiyotga o'tish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Raqamli moliya quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi: raqamli to'lov tizimlari (elektron pul o'tkazmalari, QR-kod to'lovlar), raqamli bank xizmatlari (onlayn va mobil banking), elektron hamyonlar, fintech platformalari, blokcheyn va kriptovalyutalar hamda sun'iy intellekt va big data texnologiyalari.

Adabiyotlar tahlili. Raqamli moliya va zamonaviy to'lov tizimlari sohasi so'nggi yillarda ko'plab mahalliy va xalqaro tadqiqotchilar diqqat markaziga aylangan. Mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish quyidagi asosiy yo'nalishlarni ajratish imkonini beradi:

Xalqaro tajriba va global tendensiyalar. Jahon banki (2024) va Xalqaro valyuta jamg'armasining (2023) tadqiqotlari rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli moliyaviy xizmatlarning o'sish sur'atlari, ayniqsa mobil banking va elektron to'lovlar sohasida, an'anaviy bank xizmatlaridan sezilarli darajada yuqori ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, ushbu tadqiqotlarda moliyaviy inklyuziyani oshirishda raqamli xizmatlarning muhim roli ta'kidlangan.

Mintaqaviy tadqiqotlar. Osiyo taraqqiyot banki (2023) tomonidan Markaziy Osiyo mamlakatlari bo'yicha olib borilgan tahlillar mintaqada fintech rivojlanishining notekis ekanligini, O'zbekiston esa ushbu sohada eng jadal o'sish ko'rsatkichlariga ega mamlakatlardan biri ekanligini qayd etadi.

Mahalliy tadqiqotlar. Karimov B.T. va To'xtayev Sh.A. (2023) o'z ishlarida O'zbekistonda moliyaviy texnologiyalarning rivojlanish bosqichlarini, mavjud qonunchilik bazasini va istiqbolli yo'nalishlarni tahlil qilgan. Usmonov J.Q. va Rahimova D.A. (2024) esa raqamli moliya tizimlarida kiberxavfsizlik muammolarini chuqur o'rganib, ushbu sohada xalqaro standartlarni joriy etish zarurligini asoslagan. Norbekov A.A. (2024) o'z tadqiqotida moliyaviy inklyuziyani oshirishning iqtisodiy va ijtimoiy omillarini, ayniqsa qishloq aholisi va keksa yoshdagilarning raqamli xizmatlarga moslashish muammolarini tahlil qilgan.

O'zbekiston Respublikasida 2019–2024 yillar oralig'ida raqamli moliya va to'lov tizimlarining rivojlanishi quyidagi jadvalda keltirilgan:

Ko'rsatkichlar					
To'lov kartalari soni (mln dona)					
Elektron to'lovlar hajmi (trln so'm)					
POS-terminal soni (ming dona)					
Onlayn to'lovlar ulushi (%)					

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2019–2024 yillar oralig'ida to'lov kartalari soni 94,5 foizga, elektron to'lovlar hajmi 281 foizga, mobil-banking foydalanuvchilari esa 316 foizga oshgan. 2024 yil yakunlariga ko'ra, mamlakat bo'yicha QR-kod orqali amalga oshirilgan to'lovlar hajmi taxminan 58 trillion so'mga, P2P (shaxsdan shaxsga) operatsiyalar esa 240 trillion so'mga yetgan. FinTech sohasida 230 dan ortiq kompaniya faoliyat yuritib, sohaga 245 million AQSH dollari miqdorida xususiy investitsiyalar jalb qilindi.

Raqamli moliyaning muammolari (2024 yil holatiga ko'ra).

Raqamli moliyaning jadal rivojlanishi bilan bir qatorda bir qancha hal etilmagan muammolar mavjud:

Raqamli savodxonlik darajasining pastligi — aholining 32% dan ortig'i, ayniqsa qishloq joylarida yashovchilar raqamli xizmatlardan to'liq foydalana olmaydi (2023 yilda bu ko'rsatkich 35% edi, biroz pasayish kuzatilgan);

Kibertahdidlar — 2024 yilda 9 200 dan ortiq kibertahdid holatlari qayd etildi, umumiy zarar 52 milliard so'mni tashkil etdi;

Internet qamrovining notekisligi — qishloq joylarida 72% (2023 yilda 68%), shaharda esa 96% ni tashkil etadi;

Huquqiy tartibga solish muammolari — FinTech kompaniyalar uchun yagona me'yoriy-huquqiy baza to'liq shakllanmagan, biroq 2024 yilda bu borada sezilarli yaxshilanishlar kuzatilgan;

Iste'molchilar huquqlarining yetarli himoyalanganligi — noto'g'ri tranzaksiyalar uchun javobgarlik mexanizmlari zaifligicha qolmoqda.

Raqamli moliyani rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar (2024 yil holatiga yangilangan).

Raqamli savodxonlik dasturlarini kengaytirish, keksa yoshdagilar va qishloq aholisi uchun bepul treninglar o'tkazish;

POS-terminallarni o'rnatishni rag'batlantirish, kichik savdo nuqtalari uchun subsidiya dasturlarini joriy etish;

Moliyaviy operatsiyalarda ikki faktorli autentifikatsiyani majburiy qilish; Markaziy bankda iste'molchilar huquqlarini himoya qiluvchi ombudsman institutini tashkil etish.

Raqamli savodxonlikning pastligi – aholining 32 foizdan ortig'i, ayniqsa qishloq joylarida yashovchilar raqamli xizmatlardan to'liq foydalana olmaydi;

1. **Kibertahdidlarning ortib borishi** – 2024 yilda 9 200 dan ortiq kiberhujum holati qayd etilgan, umumiy zarar 52 milliard so'mni tashkil qilgan;
2. **Internet qamrovining notekisligi** – qishloq joylarida internet qamrovi 72 foiz, shaharlarda esa 96 foizni tashkil etadi;

3. **Huquqiy tartibga solish muammolari** – fintech kompaniyalar uchun yagona me'yoriy-huquqiy baza to'liq shakllanmagan;
4. **Iste'molchilar huquqlarining yetarlicha himoyalansmasligi** – noto'g'ri tranzaksiyalar uchun javobgarlik mexanizmlari zaif.

Rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar

Qisqa muddatli chora-tadbirlar (2024–2025):

- Raqamli savodxonlik dasturlarini kengaytirish, keksa yoshdagilar va qishloq aholisi uchun bepul treninglar o'tkazish;
- POS-terminallarni o'rnatishni rag'batlantirish, kichik savdo nuqtalari uchun subsidiya dasturlarini joriy etish;
- Moliyaviy operatsiyalarda ikki faktorli autentifikatsiyani majburiy qilish;
- Markaziy bankda iste'molchilar huquqlarini himoya qiluvchi ombudsman institutini tashkil etish.

O'rta muddatli chora-tadbirlar (2025–2027):

- Milliy raqamli valyuta (CBDC) joriy etish imkoniyatlarini o'rganish va tajriba sinovlarini boshlash;
- Fintech kompaniyalar uchun "Regulatory Sandbox" mexanizmini kengaytirish;
- Blokcheyn texnologiyalarini to'lov tizimlarida qo'llash;
- Qishloq joylarida internet qamrovini 95 foizga oshirish.

Uzoq muddatli strategik yo'nalishlar (2028–2030):

- To'liq naqdsiz iqtisodiyotga o'tish – naqd pul aylanmasini 5–7 foizgacha kamaytirish;
- Sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarini to'lov tizimlarida keng qo'llash;
- Mintaqaviy to'lov tizimlarini integratsiyalash – MDH va Osiyo mamlakatlari bilan hamkorlikni kuchaytirish;
- Moliyaviy inklyuziya darajasini 95 foizga oshirish.

Xulosa. O'zbekiston Respublikasida raqamli moliya va zamonaviy to'lov tizimlari so'nggi besh yil ichida jadal rivojlandi. 2019–2024 yillar oralig'ida elektron to'lovlar hajmi 281 foizga, to'lov kartalari soni 94,5 foizga, mobil-banking foydalanuvchilari esa 316 foizga oshdi. 2024 yilda QR-kod to'lovlar 58 trillion so'mga, P2P operatsiyalar 240 trillion so'mga yetdi. Fintech sektorida 230 dan ortiq kompaniya faoliyat ko'rsatib, 245 million dollar investitsiya jalb qilindi. Raqamli to'lov tizimlarining asosiy afzalliklari: tranzaksiya xarajatlarini 60–70 foizga kamaytirish, operatsiyalarni 2–5 soniyaga tezlashtirish, moliyaviy inklyuziya darajasini 78 foizga oshirish va iqtisodiyot shaffofligini yaxshilash. Biroq, hal qilinishi kerak bo'lgan muammolar ham mavjud: aholining 32 foizi raqamli savodxonlikka ega emas; 2024 yilda 9 200 dan ortiq kibertahdid qayd etilib, zarar 52 milliard so'mni tashkil qildi; qishloq joylarda internet

qamrovi atigi 72 foiz; fintech uchun yagona huquqiy baza shakllanmagan; iste'molchilar huquqlari yetarlicha himoyalangan.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun qisqa, o'rta va uzoq muddatli chora-tadbirlar ishlab chiqilgan. Ularning amalga oshirilishi O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotini rivojlantirish, moliyaviy inklyuziyani oshirish va aholining turmush darajasini yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni, PF-6079-son, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024 yilgi "To'lov tizimlari va moliyaviy texnologiyalar" hisoboti.
3. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari (2024). – www.stat.uz
4. Jahon banki (World Bank). (2024). Global Findex Database 2024.
5. Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF). (2023). Digital Money and Central Bank Digital Currency.
6. Jahon iqtisodiy forumi (WEF). (2024). The Future of Digital Finance in Emerging Economies.
7. Osiyo taraqqiyot banki (ADB). (2023). Digital Financial Services in Central Asia.
8. Karimov B.T., To'xtayev Sh.A. (2023). Moliyaviy texnologiyalar va raqamli iqtisodiyot.
9. Usmonov J.Q., Rahimova D.A. (2024). Raqamli moliya tizimlarida kibernetika muammolari. "Moliyaviy tadqiqotlar" jurnali, 2024(2).
10. Norbekov A.A. (2024). Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy inklyuziyani oshirish omillari. "Iqtisodiyot va ta'lim" jurnali, 2024(1).